

LEHANGOLÓ TUDOMÁNY, VAGY A POLITIKA MŰVÉSZETE? VEZETÉS, MANIPULÁCIÓ ÉS DEMOKRÁCIA¹

Körösényi András
(Egyetemi tanár, Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az írás témája a rikeri heresztetika, amely a döntési helyzetek manipulációját jelenti. A szerző a magyar politikából vett eseteken keresztül azt elemzi, hogy a politikai vezetők miként használják a rikeri heresztetika eszköztárát az egyensúlytalan (ciklikus) helyzetek időleges megszüntetésére és a politikai helyzetek saját előnyükre történő manipulációjára. Riker és követői szerint vezetés és manipuláció nélkül nincs kiút a szavazási paradoxonokból és az egyensúlytalanságból: nélkülük nem lehetséges koherens társadalmi döntés. A cikk tézise, hogy Riker elméletéből ennél több is következik: a heresztetika közvetve magukat a szavazói preferenciákat is manipulálja. Ennek fő módjait a politikai napirend és a döntési alternatívák manipulációja, valamint az új értékelési dimenzió bevezetése jelenti. Az új politikai perspektíva megváltoztatja a preferenciák aktuális politikai jelentését, és ezzel új preferenciarendezést hoz létre. A rikeri heresztetika így végső soron aláássa a társadalmi döntések elméletének azon alapvető előfeltevését, hogy az egyéni preferenciák exogén adottságot jelentenek. Az állampolgári preferenciákat ugyanis maga a politikai folyamat alakítja, így endogén természetűek.

Kulcsszavak: heresztetika ■ manipuláció ■ politikai vezetés ■ egyensúly ■ preferenciák

Az alábbi írás a társadalmi döntés elméletének néhány ismert eredményére, továbbá azok demokraci elméleti implikációira épít. Célom a politikai vezetés természetének és demokráciában betöltött szerepének az elemzése a racionális döntések elmélete (RDE) segítségével. Az elemzés demokraci elméleti kiindulópontját az ún. populista (Dahl 1956; Gutman 1993), vagy másképpen aggregatív-demokraci elmélet (Owen 2003) alkotja, amelynek előfeltevései és megközelítésmódja szinkronban van a RDE-tel.

A szavazási paradoxonok a társadalmi választások elméletéből (TDE) jól ismert problémája rávilágít arra, hogy a demokrácia, mint önkormányzat nem egyszerűen azért nem megvalósítható, mert a nagy létszámú államokban technikailag nehéz összegezni az egyéni preferenciákat, hanem mert elméletileg (matematikailag) sem lehet összegezni úgy, hogy a méltányos eljárás bizonyos szabályait betartva egyértelmű eredményhez jussunk. Az egyéni preferenciákból kiindulva – azok aggregációja révén – a közérdek nem határozható meg

egyértelműen, miként a ciklikusság problémája ezt plasztikusan mutatja (Arrow 1951; Riker 1982; Shepsle-Bonchek 1997). Az egyensúly-probléma vizsgálata megmutatta (Riker 1983, 47-51), hogy intézményi vagy más korlátok nélkül az egyéni preferenciák bármilyen módszerrel történő társadalmi szintű „összeolvasztása” nem feltétlenül eredményez egyensúlyt, illetve stabil többséget. A racionális egyéni döntésen alapuló kollektív vagy társadalmi szintű döntések optimalitására nincsen garancia.

Tágabb összefüggésben mindez azt is jelenti, hogy a politika természetes állapota az egyensúlytalanság (Riker 1980). A politikai világ kaotikus. A racionális és autonóm egyénekből álló társadalomban nincsen eleve harmónia, azaz „természetes egyensúly”, sőt, miként a szavazási-paradoxonok jelzik, diszharmónia, konfliktus jön létre. Adam Smith-nek a gazdaságra vonatkozó „lát-hatatlan kéz” tétele a politikában nem érvényes: éppen ellentétes a helyzet. Mancur Olson-tól (1965) tudjuk, hogy a kollektív cselekvés sajátosságai a problémákat tovább tetézik. Míg Smith feltételezése szerint az egoista önérdeküket követő egyének gazdasági cselekvései a magánjavak piacán kollektív haszonhoz, közérdekhez vezetnek, addig Olson bebizonyítja, hogy a közjavak piacán gyakran éppen ennek az ellenkezője történik.

A fentiekkel szemben ugyanakkor tudjuk, hogy a szavazási-paradoxonok nem jelentenek gyakorlati problémát.² A ciklikusságot egyrészt a szavazási helyzetek intézményi strukturáltsága, másrészt azok manipulációja teszik elkerülhetővé.³ Az első szerint rendet vagy egyensúlyt csak a korlátozó intézmények teremthetnek. Ezek sohasem semlegesek, hanem egy „napirend-diktátor” vagy bizonyos csoport(ok) preferenciáit érvényesítik a többiekével szemben, illetve korlátozza azokat annak érdekében, hogy – az ilyen módon mesterségesen teremtett – többségi egyensúly fennmaradjon. Ilyen korlátozó intézményt jelent például egy szavazási eljárás vagy másképpen választási rendszer, amely (például az alternatívák halmazának korlátozása révén) strukturálja a helyzetet, és csak korlátozottan – és nem egyenlően – veszi figyelembe az egyének preferencia-rendezését. Az út-függőség lehetőséget teremt a szavazási napirend illetve eljárás manipulációjára (Riker 1983, 55-6), amivel elérhető mások szavazási alternatíváinak korlátozása. Tágabban tekintve ilyen korlátozó intézményt jelent a jogrend, az alkotmány. A TDE, de a politikatudományi irodalom általában is nagy hangsúlyt helyez ezen intézményi tényezők vizsgálatára.

Jelen munka fókuszában azonban az irodalomban elhanyagoltabb másik tényező, a politikai vezetők és a manipuláció szerepe áll. Figyelmünket azonban nem elsősorban azért érdemes ebbe az irányba fordítani, mert a szakirodalomban ez elhanyagoltabb terület. Hanem először is azért, mert az intézményi strukturáltság korántsem teljes; azaz elég „szabad tér” marad a politikai szereplők, a vezetők révén megvalósított manipulációra. Ez utóbbi adja a politikai vezetők mozgásterét, ami gyakran szélesebb a feltételezettnél. Má-

sodszor, a kérdés jelentőségét az is növeli, hogy a korlátozó intézmények végső soron nem exogén adottságok, hanem a politikai szereplők tudatos stratégiai cselekvésének termékei. Azaz az intézmény-építés vagy reform, újrendezés visszavezet a politikai vezetés és a manipuláció problémájához. Tágabb időbeli perspektívából tekintve úgy is fogalmazhatunk, hogy az intézményi korlátok és a politikai vezetés között nincs merev határvonal: ezek nem egymást kizáró módjai a politikai instabilitás elkerülésének, hanem a manipuláció eltérő formái.

Az alábbi tanulmánynak öt nagyobb része lesz. Az első részben bemutatom a körkörös többség problémáját és a politikai folyamat egyensúlytalanságát, és az arra adott elméleti válaszokat. A második részben az egyensúlytalanságból kivezető gyakorlati megoldásokat, az intézményi korlátokkal és a vezetők egyensúlyteremtő szerepével foglalkozom. A harmadik részben a politikai vezetőknek a ciklikusságot megtörő, a politikai folyamat dinamikáját megteremtő manipulációs eszköztárát mutatom be. Ezt követően a heresztetikai manőver politikai teret strukturáló szerepét elemzem két hazai eset bemutatásával. A harmadik és negyedik részben a teoretikus problémákat a magyar politikából vett példákkal fogom illusztrálni, amivel a hazai empirikus kutatási lehetőségekre szeretném felhívni a figyelmet. Végül összefoglalom a főbb eredményeket és felhívom a figyelmet azok néhány politikaelméleti implikációját.

I. A POLITIKAI FOLYAMAT EGYENSÚLYTALANSÁGA

1. A szavazási paradoxonok

A szavazási paradoxonok a RDE, vagy szűkebben a közösségi döntések (*Public Choice*) elméletének talán legnagyobb hatású, és a normatív demokráciaelméletet leginkább megrendítő problémakörét jelentik. A körkörös többség jelenségét (lásd az 1. táblázatot) Condorcet tárta fel először, ezért ezt Condorcet-problémának vagy paradoxonnak nevezik. A paradoxon szerint a racionális egyéni preferenciák összegzése irracionális kollektív eredményhez vezethet. E jól ismert összefüggés szerint ugyanis ha minden egyes egyén racionális vagy másképpen konzisztens (teljes és tranzitív) preferenciarendezéssel rendelkezik is, ez nem feltétlenül lesz igaz a kollektív preferenciákra (Shepsle-Bonchek 1997, 49). A problémát Kenneth Arrow általánosította, a híres lehetetlenségi-tételével. Arrow tétele azt mondja ki, hogy nincsen olyan mechanizmus amely a racionális egyének preferenciáit olyan módon lenne képes koherens kollektív preferenciává rendezni, amely – minden lehetséges preferenciarendezésre – egyszerre kielégítené a méltányos eljárás néhány alapelvét.⁴ Másképpen ez azt jelenti, hogy nem lehetséges a közérdek egyéni preferenciák aggregálásával történő egyértelmű meghatározása olyan módon, hogy ne sértenénk meg a méltányos eljárás néhány alapvető elvét. A Condorcet-többség⁵ módszerének

az alkalmazásakor ugyanis előfordulhat, hogy a szavazás eredményeként *körkörös-többség* jön létre, azaz intranzitív a kollektív preferencia, s ezért irracionális a kollektív döntés. Ezt illusztrálja az 1. táblázatban bemutatott jól ismert preferenciarendezés, ahol a kollektív választás eredménye a: $V > W > X > V$ preferenciarendezés, azaz az egyensúly hiányát jelenti. A klasszikus demokráciaelmélet számára mindez azt a pesszimista implikációt hordozza, hogy nincsen, vagy legalábbis az egyéni preferenciákra építve nem határozható meg egyértelműen a népakarat illetve a közérdek.

1. táblázat. A, B és C preferenciarendezése

A	B	C
V	W	X
W	X	V
X	V	W

2. Az egyensúly keresése

A RDE legtöbb területének egyik középponti fogalmává az *egyensúly* természettudományból vett fogalma vált. Az egyensúly a RDE politikai alkalmazását generáló mikro- és makroökonomia egyik alapkategóriája. A mikroökonomia szerint adott költségek és keresleti feltételek mellett például ki fog alakulni az adott jószág egyensúlyi ára a piacon, amelyet a kínálati és keresleti görbék metszéspontja határoz meg (Johnson 1999, 29, 53-4). A közösségi döntések elméletének és a RDE-nek az ambíciója az, hogy az egyensúlyi helyzetet a közjavak piacán, azaz a politikában is meghatározza. Márpedig a körkörös többség fent bemutatott jelensége éppen ezzel ellentétes állapotot, azaz egyensúlytalanságot teremt. De mit jelent az egyensúly, illetve annak hiánya? Az egyensúly azt jelenti, hogy az egyéni preferenciáknak létezik olyan elrendezése, amely az adott feltételek között mindenki (vagy a többség) számára az optimális helyzetet jelenti; olyat, amit már senkinek (vagy a többségnek) nem érdeke megváltoztatni.⁶ Az egyensúly felborítása ugyanis több egyén számára eredményezne rosszabb helyzetet, mint ahány számára jobbat.

Az a felismerés, hogy racionális egyéneket feltételezve a többségi szavazás nem vezet egyensúlyhoz, drámai módon kérdőjelezte meg a demokrácia normatív elméletét. Hiszen az egyensúly hiánya azt jelenti, hogy nem érhető el optimum, egy mindenki vagy / és a közösség számára legjobb állapot. A többségi elvre épülő demokrácia nem ad koherens kollektív döntést, nem határozható meg egyértelműen, hogy mi a közérdek. Másképpen ez azt jelenti, hogy ha létezik is közérdek, az nem vezethető le a közösség tagjainak preferenciáiból.

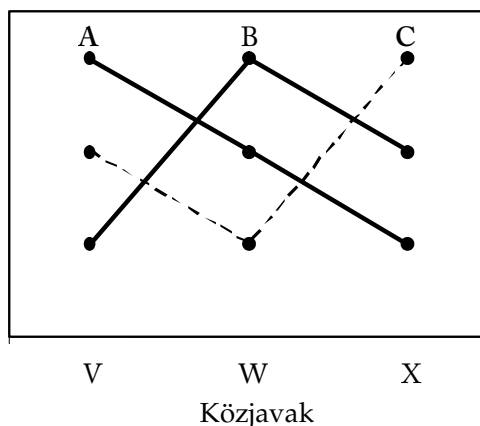
A közösségi döntések elmélete és a RDE területén munkálkodó kutatók évtizedeken keresztül erőfeszítéseik javát annak vizsgálatára szentelték, hogy milyen feltételekkel hozható létre mégis a *szavazási egyensúly*, miként lehet ki-

utat találni a Condorcet illetve az Arrow paradoxonból. A kérdés tétje ugyan- is nem csekély. Nemcsak a demokrácia lehetősége forog kockán e problémakör megoldásában, hanem bizonyos értelmezésben még ennél is több: a politika- tudomány *tudomány* mivolta. A neoklasszikus közgazdaságtan módszereit a politikai problémák vizsgálatában alkalmazó társadalmi és közösségi dönté- sek elmélete éppen azzal kecsegtetett, hogy segítségével lehetővé válik a po- litika tudományos vizsgálata, hogy sikerült megtalálni a természettudomány tudományeszméjének megfelelő tudományos módszert. Olyan módszert, amely nem egyszerűen a problémák megértését teszi lehetővé, de kauzális magya- rázatot ad és prediktív erővel bír. Az egyensúly tehát kettős értelemben is arkhimédeszi ponttá vált, ami az egyensúly keresésére és feltételrendszerének kutatására ösztönzött. Átütő eredmény azonban mindmáig nem született, a Condorcet- illetve az Arrow-paradoxon továbbra is feloldásra vár.⁷ Ez azt is je- lenti, hogy mégsem a közgazdaságtan az igazán „lehangoló tudomány”, mint a 19. században hitték, hanem a politikatudomány (Riker 1980, 443).

3. Elméleti kiutak a szavazási paradoxonokból

A demokrácia egyenlőség elvéből kiindulva a politikai egyensúly lehetőségét és feltételeit többnyire a *többségi elv* valamilyen alkalmazásával próbálták meg- határozni. A törekvések jórészt arra irányultak, hogy a fentebb bemutatott sza- vazási-paradoxonokra valamilyen megoldást találjanak, még ha ehhez a Pareto- optimalitásnál gyengébb egyensúly-fogalommal kell is megelégedni. Van-e ki- út a szavazási paradoxonok által keltett körkörös-többség problémából? Ha igen, milyen feltételek mellett? Az elméletileg kidolgozott megoldás az alternatívák korlátozása. Ez két fő feltétel, az egycsúcsúság és az egydimenziósság feltét- eleinek teljesülése mellett lehetséges.

1. ábra. Az 1. táblázatban adott preferenciarendezés egy lehetséges grafikus illusztrálása (Forrás: Johnson 1999, 146.)

Az első feltétel szerint, amelyet Duncan Black tárt fel, a szavazási egyensúly létrejöttének feltétele a szavazók kollektív preferenciarendezésének egycsúcsúsága.⁸ Az 1. táblázatban adott három szavazó preferenciarendezésének egyik lehetséges illusztrációját mutatja az 1. ábra. Jól látható, hogy az egycsúcsúság feltétele, és így a szavazási egyensúly, nem áll fenn. Ez akkor állna fenn, ha például C preferenciarendezése $X > W > V$ lenne.

A második feltétel az egydimenziósság. Az egydimenziósság feltétele azért fontos, mert két- vagy többdimenziós politikai térben már ritka az egyensúly.

Erre a két feltételre épül a politikatudomány leghíresebb egyensúly-teóriája, a medián-szavazó elmélete (Downs 1957; 1990). Ezek az ideális feltételek azonban nem teljesülnek könnyen. A közjavakkal kapcsolatos spontán vagy természetes preferenciarendezésekben semmi sem biztosítja hogy e feltételek teljesüljenek. Az 1. táblázatban illetve az 1. ábrán közölt példában ugyanis C preferenciarendezése korántsem tekinthető „abnormálisnak”, vagy ritkának.⁹ A körkörös többség és a többcsúcsú preferenciarendezés nem korlátozódik „extrém” politikai szituációkhoz. A leghétköznapibb politikai dilemmák, így az elosztási kérdések tipikusan körkörös többséghez vezetnek (hiszen ezek zérus-összegű, azaz könnyen konfliktushoz vezető játszmák).¹⁰ Ezt az irodalomban gyakran a „*oszd el a dollárt*” játékkal mutatják be, vagy olyan gyakorlati példával, mint a SZJA-javaslatok közti ciklikusság (v.ö. Stiglitz 2000, 186, 190; Körösenyi 2005, 84-88). Ezek egyaránt a *kő-papír-olló* játékhoz hasonlóan működnek, így szükségképpen ciklikussághoz vezetnek (Málik 2006, 114).

II. INTÉZMÉNYEK ÉS VEZETŐK: GYAKORLATI MEGOLDÁSOK AZ EGYENSÚLYHIÁNYRA

A fentiek ellenére valóban igaz, hogy a szavazási paradoxonok – és az egyensúlytalanság általában – a gyakorlati életben nem, vagy csak ritkán jelennek meg nyíltan és vezetnek megoldhatatlan helyzetekhez. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem léteznek, nincsen jelentőségük, vagy súlyos következményük, még ha azok rejtve maradnak is. Az alternatívák korlátozását a gyakorlatban az intézmények strukturáló és az idődimenzió korlátozó szerepe valószínűsíti meg. A ciklikusságot így ugyanis egyrészt a szavazási helyzetek intézményi strukturáltsága, másrészt azoknak a politikai vezetők részéről történő manipulációja teszi elkerülhetővé. Alább először röviden bemutatom, hogy az intézmények miként teszik elkerülhetővé a ciklikusságot, majd rátérek cikkem fő témájára, a politikai vezetők és a manipuláció szerepére. Látni fogjuk, hogy ezek többségénél is szerepet kapnak az intézmények.

1. Az intézmények szerepe

Az intézmények alternatívákat korlátozó szerepe jól ismert. Ennek legfontosabb és egyben leggyakoribb módja a döntési opciók bináris alternatívákra redukálása. Két jelölt vagy párt közti duális versenyben például mindig egyértelmű, hogy ki a nyertes (Barry 1989, 272). Kétpártrendszerben nem alakul ki szavazási paradoxon, hiszen ez bináris alternatívát kínál a választók számára. De ugyanez a helyzet egy népszavazáson is, ahol igen/nem kérdésekben kell a szavazóknak dönteniük. A döntési helyzetek a törvényhozásban is általában *bináris jellegűek*. A kérdés általában egy javaslat elfogadása vagy elutasítása, azaz egy igen/nem döntés, ahol utóbbi a status quo megőrzését jelenti. Csakhogy egy-egy ügyben általában több megoldási opció lehetséges. Ahhoz, hogy bináris alternatíva, azaz a körkörös-többséget biztosan elkerülő eredményt adó alternatíva álljon a döntéshozók előtt, az ügyben lehetséges opciók számát egy előzetes szelekció segítségével kettőre kell redukálni. Erre a törvényhozásban például valamilyen többlépcsős szavazási eljárást (az opciók közti döntési sorrendet, eljárási utat) dolgoznak ki, amely során a döntéshozóknak minden egyes szavazáskor egy leegyszerűsített bináris alternatívában kell dönteniük. Az eljárás végén így szükségképpen lesz egy győztes javaslat, egyértelmű kollektív döntés.

2. táblázat. A, B és C preferenciarendezése X kizárása után

A	B	C
V	W	V
W	V	W

A körköröség problémájának intézményi korlátozás segítségével történő megoldását illusztrálhatjuk az 1. táblázatból ismert példán. Ha az adott ügyben preferált három opcióból valamilyen eljárással kizárjuk az egyiket (például X-t),¹¹ akkor egyértelmű kollektív választáshoz jutunk (V lesz a társadalmi választás) – ezt mutatja a 2. táblázat. Más kérdés, hogy az eredmény így eljárás-függő lesz, azaz adottnak véve a szavazók preferenciaeloszlását, a különböző eljárások elérő társadalmi döntéshez vezetnek. Az irodalomban ezt nevezik út-függőségnek. Az intézményi korlátozás tehát kétféle értelemben sem jelent valamiféle „pártatlan” vagy „semleges” megoldást. Egyrészt egyeseknek mindig előnyös, másoknak viszont hátrányos; másrészt az intézményi eljárások is manipulálhatóak. Ezzel kapcsolatos az út-függőség jól ismert összefüggése is, amely azt mutatja, hogy különböző választási eljárások – változatlan preferencia-eloszlást feltételezve – eltérő eredményt hoznak.¹²

A szavazási paradoxonokból kivezető intézményi kiutak áttekintése során láttuk, hogy az intézményi korlátozás és az út-függőség meghatározza a szavazási eljárást, és ezzel megtöri a ciklikusságot is. Ennek módja elsősorban az, hogy az intézményi strukturálás révén a döntéshozatali eljárás egy-egy pont-

ján stratégiai helyzetbe került politikai szereplők (pl. a „napirend-diktátor”) önkényesen korlátozzák az alternatívákat. Alább először arra próbálok válaszolni, hogy miként alakul az intézményi korlátok és a politikai vezetők kapcsolata a ciklikusságból való kilépés során, majd arra, hogy milyen szerepet játszanak a vezetők a politikai folyamat dinamikájának a fenntartásában és formálásában. A manipuláció fő típusaival, eszköztárával a következő részben foglalkozom.

2. Az intézményi korlátok és a politikai vezetés mozgáster

A szavazási ciklusok példája alkalmas az intézményi korlát szerepének megvilágítására. Ugyanis hiába körkörös a példában az eredmény, a döntéshozatali eljárás – az intézményi strukturáltság okán – egy adott ponton, az egyik többségnél véget ér. Azaz a körkörös ciklus megszakad, és esetleg csak évek múlva kerül sor az adott ügy újratárgyalására illetve új döntésre, ha sor kerül rá valaha egyáltalán. Például általános választásokra a legtöbb demokráciában csak négyévente kerül sor. Ilyen módon többnyire az intézményi eljárás, az idődimenzió esetlegessége, illetve a politikai alternatívák szerkezetének a vezetők által történő manipulációja – azaz kontingens tényezők – révén meghatározott pillanatnyi vagy (a továbbiakban nevezzük így:) „ideiglenes egyensúly” alakul ki, amely hosszabb időre eldönthet egy ügyet vagy domináns helyzetbe juttathat egy politikai szereplőt. Az „ideiglenes egyensúlynak” tehát az egyensúlytalan helyzet egy adott ponton – politikai harc eredményeként – történő „kimerevítését” nevezem.

Van tehát intézményi kiút, de ez korántsem jelenti azt, hogy a körkörösség jelensége ne létezne. Az „ideiglenes egyensúlyt” teremtő intézményi kiút az alternatívák redukcióját vagy a körkörösség folyamatának önkényes megállítását vagy elvágását jelenti, ami egyben politikai vezetési teljesítmény, politikai vezetők cselekvésének a következménye. Ugyanakkor ez az intézményi kiút korántsem számolja fel a politikai vezetés mozgásterét, noha módosít azon. Egyrészt ugyanis a körkörösség létezését elfedő helyzet (pl. alternatíva redukció) sajátossága, hogy az intézményi korlátok teremtette egyensúly csak átmeneti lehet. A mindenkori vesztes politikai vezetők törekvése az „ideiglenes egyensúly” megbontására irányul. Másrészt, nem minden politikai kérdés illetve terület kerül intézményi korlátozás alá. Míg például a törvényhozás napirendje erősen kötött, azaz intézményesen korlátozott, addig a választási kampány napirendje – miként a politikai napirend általában – szinte teljesen szabályozatlan és szabadon alakítható.

A politikai vezetés számára, az állampolgári preferenciák illetve a preferenciaaggregáció manipulálására modellünkben éppen a valódi egyensúly hiánya nyit teret. Ha a politikai térben valódi egyensúly létezne, nem lenne szükség politikai vezetőkre. A képviselői és más választott tisztségekért induló jelöltek

szerepe arra korlátozódna, amit Anthony Downs medián-szavazó modellje megenged (Downs, 1957). A választott közhivatalokba a mindenkori közvéleményt mechanikusan követő, politikai koncepció nélküli, tisztán hivatal-orientált technokrata szakemberek kerülhetnének. A politikai vezetés művésze számára ezzel szemben éppen az nyit teret, hogy a politika tudománya, mint „egyensúlytudomány”, nem létezik. Politikatudományról legfeljebb, mint *lehangoló tudományról* beszélhetünk.

Míg az intézményi strukturálás a politikai folyamat „megalvasztásaként” is felfogható, addig a politikai vezetés művésze annak „felolvasztását” jelenti. A politikai vezetők ugyanis egyszerre érdekeltek valamilyen egyensúly megteremtésében illetve az adott egyensúly felborításában. Pontosabban, a nyertes politikai szereplő a számára kedvező status quo – pillanatnyi, „ideiglenes egyensúly” – fenntartásában, ellenzéke annak felborításában és egy számára kedvező új egyensúly kialakításában érdekelt.¹² Mindkettőt ugyanaz motiválja: a hatalmi (választott) pozíciók megszerzése illetve megtartása, illetve az általuk preferált közpolitika érvényesítése.

3. A politikai folyamat dinamikája és a vezetés

A körkörös jelensége – mint a fentiekben láthattuk – a politikai folyamat egyik fontos jellemzője, s a dinamikájának egyik alapja. Az ideiglenes egyensúly megteremtése az intézményeket működtető és felépítő politikai vezetők teljesítménye. Az ő tevékenységük, egymással folytatott rivalizálásuk adja a politikai folyamat dinamikáját. Ebben a folyamatban a politikai vezetés, mint tevékenységnek három fajtáját is megkülönböztethetjük. Az első a politikai vezetés, mint „ideiglenes egyensúlyteremtés”. Az a politikai vezető nyer, aki egy számára kedvező (ideiglenes) egyensúlyt létre tud hozni, azaz számára kedvező módon talál kiutat a ciklikusságból. A második a politikai vezetés, mint az egyensúly megtörésére irányuló innovatív tevékenység, amely új (ideiglenes) egyensúly kialakítására törekszik. Elsősorban az ellenzék, azaz a status quo vesztese törekszik mindig arra, hogy különböző eszközökkel, például ciklikusság előidézésével a számára kedvezőtlen egyensúlyt felborítsa, és egy új egyensúlyt teremtsen: olyat, amelyben ő a nyertes. Összegezve, a vezetők ideiglenes egyensúlyteremtő illetve egyensúlybontó tevékenysége adja a politikai folyamat dinamikáját. A politikai vezetést, harmadszor, intézmény-építő tevékenységnek tekinthetjük. Bár az intézményeket – rövid távon – a politikai cselekvés strukturáló tényezőinek tekintjük a politikai folyamatban, hosszabb távon azonban az intézmények sem exogén adottságok, hanem politika cselekvés produktumai. Az intézményi korlátok felállítása a napirendre-kerülő alternatívák korlátozását is jelenti egyben. Azaz, az intézményesítés egyebek mellett egy adott hatalmi helyzet stabilitását / megalvasztását vagy éppenséggel annak a módosítását szolgálják.

III. A MANIPULÁCIÓ TÍPUSAI, ESZKÖZEI

Ebben a részben a manipuláció különböző típusait fogom bemutatni és elemezni, elsősorban William Riker munkáiból kiindulva. E manipulációs technikák közös vonása, hogy – a választók preferenciáit adottnak véve – mindegyik alkalmas lehet az eredmény megváltoztatására. A politikai folyamatban a döntési- és választási-helyzeteknek a politikai szereplők részéről történő stratégiai manipulációját William Riker heresztetikának (*heresthetics*) nevezte (Riker 1983; Riker 1986). A *heresztetika* célja a politikai helyzetek strukturálása, manipulációja. Ellentétben a retorikával, a politikailag kívánatos eredményt nem elsősorban az állampolgárok politikai preferenciáinak a megváltoztatása (meggyőzés, befolyásolás) révén, hanem a választási helyzet strukturálása, manipulálása révén kívánja elérni.¹⁴ Riker írásaiban a manipuláció öt típusát különböztette meg: (1) az új alternatíva bevezetése, (2) a napirend-formálás, (3) a megítélés dimenziójának megváltoztatása, (4) a szavazási eljárás manipulálása, és végül (5) a stratégiai szavazás eszközét. Ezek közül alább az első háromra fogok koncentrálni.

1. Új alternatíva bevezetése¹⁵

Új alternatíva bevezetéséről egy már adott, a napirenden szereplő ügyben beszélünk. Célja mindig a döntési esélyek megváltoztatása egy már létező többség megosztása. Ennek egyik módja szavazási ciklus létrehozása az új alternatíva segítségével: a ciklikusság létrehozásával, a többség megosztásával ugyanis megtorpedózható egy kedvezőtlen döntés és megőrizhető a status quo.

Az első, fiktív példával azt szeretném bemutatni, hogy az új alternatíva bevezetése a politikai folyamat mindennapos jelensége, így implikációi is általánosan érvényesek. A TDE és a közösségi döntések elméletének irodalmából tudhatjuk ugyanis – amire fentebb már utaltam –, hogy a politika leghétköznapiabb területén, az elosztási kérdésekben, mindig fennáll a lehetőség egy adott többség új alternatíva bevezetésével történő megosztására. Ezt egyszerűsége miatt az „oszd el a dollárt” játékkal fogom bemutatni (Shepsle-Bonchek 1997, 56-59, 91). Tegyük fel, hogy három, egy-egy jövedelmi osztályt képviselő szavazó dönt a közösségi költségvetés (a példában 1000 USD) elosztásáról. Először egyenlő arányban osztják el a közös kasszáját. Csakhogy, mint a 3. táblázatból látható, ha a többségi elvet alkalmazzák a döntéshozatalban, akkor mindig lesz két szavazó (az 1. fordulóban A és K), akiknek érdekük egy új, számukra kedvezőbb elosztásban megegyezniük a harmadik szavazó rovására. Ilyen módon körköröség alakulhat ki: az első forduló egyenlő elosztását veri az A-K koalíció, azt a második fordulóban az A-F, amit a harmadik fordulóban a K-F koalíció „überel”. Látható, hogy ezzel visszajutottunk a kiinduló egyenlő elosztáshoz, ahonnan minden kezdődik előről. Nincsen olyan jövedelem-elosztás, ami ne lenne sebezhető egy másik elosztás által.

3. táblázat. Többségi-ciklus az „oszd el a dollárt” játékban

	Eredeti elosztás			Új elosztás			Új elosztást preferáló koalíció
	A	K	F	A	K	F	
1 forduló	3331/3	3331/3	3331/3	500	500	0	A-K
2 forduló	500	500	0	700	0	300	A-F
3 forduló	700	0	300	3331/3	3331/3	3331/3	K-F

Forrás: Shepsle-Bonchek 1997, 59.

De nézzünk egy konkrét példát is arra, hogy az új alternatíva bevezetése miként változtathatja meg egy döntés kimenetelét. 2008-ban, az SZDSZ kormányból való kiválását követően megvolt az esélye annak, hogy a kormány kisebbségben marad bizonyos kérdésekben. Jó példa erre a 2009-es évi adótörvények 2008 őszi tárgyalásának esete. Mivel az SZDSZ bejelentette, hogy nem támogatja azok megszavazását, a kormány eredetileg csak a szocialista frakció szavazataira számíthatott, ami azonban nem elegendő a biztos többséghez (4. táblázat, 1. sor).¹⁶ A kormány új alternatíva bevezetésével próbálta megteremteni a törvényhez a szavazati többséget olyan módon, hogy az ellenzéki többség megosztása érdekében támogatott egy, az MDF által beterjesztett, az örökösödési illeték csökkentésével kapcsolatos módosító indítványt – azaz a *logrolling* eszközével élt. Tudni kell ehhez még azt, hogy az MDF programjában régóta szerepelt az örökösödési illeték, a „haláladó” eltörlése. A kormány ezért abban bízott, hogy az MDF régi követelésének a felkarolásával megnyerheti a tíz MDF-es képviselő szavazatainak legalább a felét (lásd a 4. táblázat 2. sorát). A harmadik sor a szavazás valós alakulását mutatja. Látható, hogy a kormány a kitűzött célnál három szavazattal nagyobb többséget szerzett a törvény támogatására. Ennek oka, hogy a törvénytervezetet a valóságban az öt MDF-es képviselő mellett még két Fideszes és egy KDNP-s törvényhozó is megszavazta.

4. táblázat A 2009-es évi adótörvények megszavazása

2009-es adótörvények	Igen	Nem	Összesen
1. eredeti törvénytervezet (hipotetikus)	190	193	383
2. módosított törvénytervezet (hipotetikus)	195	188	383
3. tényleges szavazás	198	181	379

Forrás: Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 2008. december 1. ([ftp://ftp.parlament.hu/pub/naplo/2006-/2008/](http://ftp.parlament.hu/pub/naplo/2006-/2008/)), illetve az átszavazó képviselőről: http://www.mfor.hu/cikkek/MDF_es_segedlettel_megszavaztak_az_adotorvenyeket.html (Letöltve: 2009. február 18.). A példát Pencs Attila dolgozta ki.

2. A napirend-formálás: új ügy bevitelle a napirendbe

Nincsen semmilyen objektív alapja, hogy milyen ügyek kerül(je)nek egy választási kampány középpontjába, és annak sem, hogy milyen dimenzióban (milyen ügyekben) fogalmazzák meg pozíciójukat a közérdekről a jelöltek, pártok, és ennek következtében preferenciáikat a választók. Nincs objektív alapja annak sem, hogy politikailag melyik ügy fontosabb, s melyik kevésbé. A politikai napirend, és maguknak a döntési helyzeteknek a kialakítása is politikai-stratégiai küzdelem eredménye: az is politikai kérdés, hogy mi válik politikaivá. A rivális szereplők eltérő ügyek politikai napirendre vételében és eltérő szerkezetű döntési helyzetek létrejöttében érdekeltek. A napirend-formálás annak manipulációja, hogy milyen ügyek kerüljenek a döntéshozatal, vagy általában a politikai diskurzus napirendjére.¹⁷ Minden jelölt / párt olyan számára előnyös ügyet próbál napirendre vinni, amelyben számíthat a többség támogatására. Egy új ügy napirendre kerülése adott helyzetben többdimenzióssá teszi a politikai teret és jelentősen megváltoztathatja a politikai vagy/és pártpreferenciák elosztását.

Egy hazai példával, Medgyessy Péter 2004 februári országértékelő beszédével próbálom megvilágítani a napirend-manipuláció stratégiai jellegét. Miért állt elő beszédében a kormányfő közjogi javaslataival? Egy lehetséges magyarázat a következő: néhány hónappal az első európai parlamenti választások előtt az MSZP-SZDSZ kormány politikájának népszerűsége rosszul állt. Az 5. táblázatban jól látható, hogy a kormány népszerűsége jelentősen elmaradt az ellenzékétől. Medgyessy át kívánta alakítani a politikai közbeszéd tematikáját. Egy új ügyet, egy közjogi-alkotmányos dimenziót kívánt felvinni a politikai napirendre, amiben népszerűbbé válhat az ellenzékénél, illetve amiben megtudja osztani az ellenzék támogatóit. Az 5. táblázat illusztrálja a közjogi javaslatok racionalitását. A táblázatból jól látszik, hogy a közjogi javaslatok népszerűsége egyértelműen a szocialistáknak illetve a kormánykoalíciónak kedvez, hiszen a kormánypártiak négyötöde (összes állampolgár 20 százaléka), és a kormánypolitika kérdésében semleges választók közel háromnegyede (összes választó 28 százaléka) is szimpatizál a javaslatokkal. Ha feltételezzük, hogy a javaslatokat elutasító kormánypártiak (4 százalék) pártlojalitása nem rendül meg, akkor a közjogi javaslatokkal a kormány támogatottsága akár az összes szavazó 53 százalékát is elérheti. Látható továbbá az is, hogy a közjogi tematika napirendre vitele elvileg alkalmas lehet az ellenzék megosztására is. Ennek sikere azon múlik, hogy melyik ügyben intenzívebbek a kérdéses – ellenzéki, de a közjogi javaslatokkal egyet értő – szavazók (22 százalék) preferenciái. Az ellenzék olyan módon válaszolt erre a veszélyre, hogy kevésbé karakteres, ambivalens, összességében semleges pozíciót vett fel a közjogi javaslatokkal kapcsolatban. Részben ennek is köszönhető, hogy a gyakorlatban Medgyessy politikai manővere végül is sikertelen maradt.

5. táblázat. A pártok népszerűsége 2004 februárjában két ügyben

Közjogi kérdések	Kormánypolitika			Összesen
	MSZP/SZDSZ	NT/NV/Más	Ellenzék	
+	20	28	22	70
0	1	5	5	11
-	4	7	8	19
Összesen	25	40	35	100

Forrás: a GfK Hungária és a Társi közvélemény kutatási adatok alapján Pencs Attila számításai. A közjogi javaslatokról lásd a GfK Hungária adatait: http://misc.meh.hu/binary/5512_miniszerelnok_beszed_kutatas.pdf (Letöltve: 2009. február 18.). A kormánypolitika megítélése a Társi 2004 februári aktuális párttámogatottsági adatai alapján: http://www.tarki.hu/hu/research/elect/ppref_table_01.html (Letöltve: 2009. február 18.).

A fenti példánál explicit módon nem utaltam egy fontos, gyakran döntő körülményre. Ha legalább két ügy van a politikai napirenden, illetve ha a politikai tér legalább kétdimenziós – és általában ez a helyzet –, akkor gyakran lehetőség van a *kisebbségek koalíciójára*. Ennek alapját az adja, hogy a döntéshozók vagy szavazók egy-egy csoportja, kisebbsége gyakran a többségnél erősebb preferenciával rendelkezik egyik vagy másik ügyben (Downs 1957, 57; Rogowski 1981, 405–07). Másképpen: ún. szenvedélyes kisebbségek léteznek.

3. A megítélés dimenziójának megváltoztatása

Elérkeztünk a riker-i heresztetika legizgalmasabb típusához. A megítélés dimenziójának megváltoztatása, a megítélés szempontjainak, perspektívájának a megváltoztatását jelenti. Nem új ügy napirendre vételéről, és nem is új döntési alternatíva bevezetéséről van szó adott ügyben. Hanem új *megítélési szempont* bevezetéséről egy napirenden már szereplő ügyben a már meglévő döntési opciók értékelésére, ami új megvilágításba helyezi az ügyet.¹⁸ Ez új megvilágításba helyezi az ügygel kapcsolatos opciókat, s ilyen módon a döntési *preferenciák újrendezését* éri el: aki eddig támogatta valamiért, most új megítélési szempontok alapján ellenzőjévé válhat (Riker 1983, 61).

William Riker Warren Magnuson szenátor az ideggáz-szállítás ellen folytatott harcának példáján mutatja be a heresztetika ezen típusát. A példában az amerikai szövetségi kormány Okinawából Colorádó államba történő ideggáz szállításhoz kérte a szenátus jóváhagyását, amelyre egy korábban kötött japán-amerikai nemzetközi egyezmény keretében került volna sor. A szállítási útvonal washington államon keresztül vezetett. Noha a szenátusi jóváhagyást mindenki biztosra vette, egy Washington állambeli szenátor, Warren Magnuson, reménytelennek tűnő harcot kezdett a határozat megtorpedózására. Egy módosító javaslattal élt, és mindenki arra számított, hogy – az ilyen esetekben

szokásos módon – a veszélyes anyag szállításának környezetvédelmi és a lakosságot érintő veszélyeire és kockázataira hívja fel a figyelmet. Magnuson szenátor azonban kis támogatást élvező provinciális környezetvédelmi és kockázati szempontok helyett, meglepő módon, alkotmányossági síkra helyezte érvelését. A tervezett szállítás nem pusztán a Pentagonnak a helyi lakossággal szembeni túlkapása, hanem az Elnöknek a japánokkal történt megegyezés során a szenátus (előzetes egyetértési) jogait semmibe vevő magatartása miatt állítandó le. Magnuson szenátor módosító javaslatát így – meglepetésre – a szenátus nagy többséggel elfogadta (Riker 1983, 56-57; lásd még bővebben Riker 1986).

Hangsúlyoznom kell, hogy az ideggáz szállítás esetében az alkotmányossági szempont bevezetése nem egyszerűen új döntési opciót jelentetett,¹⁹ hanem gyökeresen megváltoztatta az ügy megítélésének dimenzióját. Az ideggáz szállítás provinciális, csekély környezetvédelmi és humanitárius kockázatokkal járó ügyből nagypolitikai, alkotmányossági kérdéssé vált. Ezzel már nem az a fő kérdés, vajon a Pentagon képes-e a veszélyes anyag szállításának a gondos megszervezésére, hanem az, hogy az elnöki túllépte-e hatáskörét, csorbítva ezzel a szenátus alkotmányos jogait és a hatalommegosztás alkotmányos alapelvét.

De nézzünk most egy másik, hozzánk közelebb álló példát a megítélés új dimenziójának bevezetésére: a 2006-os őszi Gyurcsány beszéd nyilvánosságra kerülése utáni kialakult helyzetet. Míg Őszöd előtt a gazdasági (megszorító) csomag jelentette a kormány és a miniszterelnök megítélésének fő dimenzióját, a hazugság-beszéd nyilvánosságra kerülésével morális dimenzióba került az erről folyó politikai diskurzus. Aktív szerepet játszott ebben kommunikációjával az ellenzéki Fidesz. A fideszes stratégia racionalitása a 6. táblázat adataiból érthető meg.

6. táblázat. A Gyurcsány-kormány 2006 végi megítélése két dimenzióban

	Gazdasági megszorító csomag				Összesen
		+	0	-	
Morális sík	+	27	0	0	27
	0	2	0	16	18
	-	17	10	28	55
Összesen		46	10	44	

Forrás: Pencs Attila számításai a Medián közvéleménykutatási adatai alapján. A gazdasági megszorításokról lásd: <http://www.median.hu/object.883e014f-ff9f-4daa-8103-19a36059f39e.ivy>; a morális síkról lásd: <http://www.median.hu/object.497f819e-a738-4ada-a040-1c5b4eb7e25a.ivy> (letöltés: 2009.02.18.).

IV. A HERESZTETIKAI MANŐVER ÉS A POLITIKAI TÉR FORMÁLÁSA

A manipuláció eszközeinek bemutatására és elemzésére felhozott példák többsége egy-egy konkrét üggyhez, vagy fiktív döntési helyzethez kapcsolódott. Ez azt sugallja, hogy a politikai folyamat rövid távú jellegzetességéről, a politikai rivalizálás taktikai eszköztáráról van szó. A politikai mezőt hosszú távon is strukturáló heresztetikai manőverekre azonban már William Riker, majd a módszerét empirikus-történeti elemzésben használó kutatók is felhívták a figyelmet (pl. Nagel 1993; 1998). A hosszú távú stratégiai manipuláció területén a tárgyalat eszközök közül különösen a megítélés dimenziójának a megváltoztatása tölt be fontos szerepet. Ebben a részben egyrészt azt szeretném bemutatni, hogy a politikai szereplők miként használják a heresztetika eszközeit politikai tér szerkezetének az átszabására, módosítására. Két hazai példát választottam a rendszerváltás utáni politika történetéből ennek bemutatására. A másik célom a hazai példák részletesebb elemzésével annak demonstrálása, hogy a RDE alkalmazásában milyen elemzési lehetőségek rejlenek a politikai folyamat elemzésére, és a hazai politikai folyamatok megértésére.

1. Az 1994-es koalíciókötés

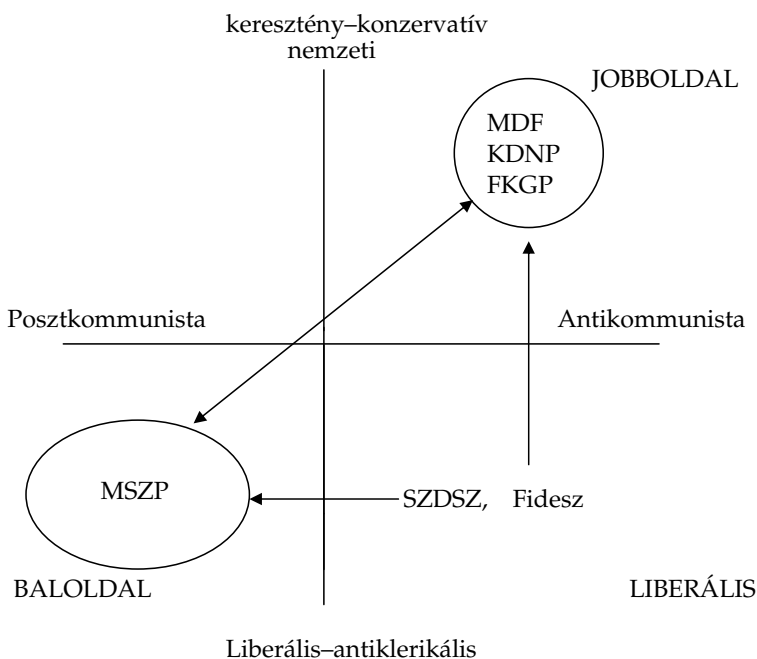
William Riker a rabszolgaság kérdésének a politikai diskurzusba a 19. század második felében történt bevonásának példáján mutatta be az amerikai párt-politikai teret hosszú évtizedekre meghatározó heresztetikai manővert (Riker 1986). A rendszerváltás utáni magyar politikában ehhez hasonló, a politikai teret hosszú időre strukturáló, legnagyobb szabású heresztetikai manőver az 1990-es évek derekán történt. A rendszerváltás éveiben kialakuló hazai pártpluralizmus az 1980-90-es évek fordulóján egy háromosztatú politikai teret hozott létre. 1990-1994 között a pártok közti viszony egy háromszöggel volt ábrázolható.

Míg a rendszerváltás időszakának a fő konfliktusvonalát a (poszt)kommunista-antikommunista ellentét alkotta, 1990-re másodlagos politikai dimenzióként már a klasszikus ideológiai konfliktusvonal is megjelent. Olyannyira, hogy az 1990-es választások utáni kormányalakításban már mindkét dimenzió szerepet játszott. A formálódó három politikai-ideológiai csoport egyike alakított kormánykoalíciót – és ez persze maga is hozzájárulás a pólusképzéshez. Az 1990-1994 közötti háromosztatú politikai mező bipoláris átalakításában pártpolitikai szinten a döntő esemény az 1994-es MSZP-SZDSZ koalíciókötés volt. A 2. ábra a kétdimenziós politikai teret és azt a „pillanatot” ábrázolja, amikor a politikai háromszög végleg felbomlik.

Miként magyarázható e fordulat? Minek köszönhető, hogy a korábban háromosztatú politikai tér bipolárisává váljon? Mit is jelent ez a váltás? Minde-

nekelőtt a politikai mező szerkezetének megváltozását. A koalíciókötés és a szerkezetváltás mögött nincsen semmilyen objektív társadalmi folyamat vagy politikai szükségszerűség. Ez a politikai szereplők (pártvezetők) stratégiai döntése volt 1994-ben, ami nem következett a semmilyen koalícióalkotási logikából: sem a hivatalorientált, sem a politikai távolság modellből. Értelmet kap viszont a koalíciókötés, ha átlépünk a politikai megítélés dimenziójába. A politika értelmezésének és megítélésének dimenziója a közvéleményformáló értelmiség körében 1991 és 1994 között megváltozott. Noha az MSZP és az SZDSZ, mint politikai pártok ebben az időszakban igen távol álltak egymástól, a politikai diskurzusban főszerepet játszó politikai ideológus és közvélemény formáló értelmiségi csoportok 1991-től kezdődően fokozatosan közel kerültek egymáshoz. A koalíciót megelőző és előkészítő együttműködés intézményei közül – politikai szinten – kiemelkedik a Demokratikus Charta (Körösényi 2000, 209-238; Bozóki 2003, 324-374).

2. ábra. Politikai tér szerkezetváltása 1994-ben: a liberális pólus megszűnése

Az ekkor kialakuló „ballib” értelmiségi politikaértelmezés ellenségképének középpontjában a nemzeti radikalizmus és a szélsőjobb került, de a velük kapcsolatos politikai sztereotípiákat a kormánykoalíció és a jobboldal egészére ki-

terjesztették (lásd erről bővebben Szűcs 2008). E politikaértelmezésben a koalíció politikai törekvéseit a Horthy-korszakéhoz hasonlították, ami a hazai baloldali nyelvezetben a fasizmussal való azonosítással ér fel. Egy olyan politikai értelmezési keretet alakítottak ki, amelyben a jobboldal legitimitása, demokratizmusa kétségbe vonható, s amellyel szemben a baloldali és liberális erők összefogása jelenti az egyetlen adekvát politikai stratégiát. Ennek következtében a szabaddemokraták ellenségképében a (poszt)kommunisták helyét a jobboldal váltotta fel. A liberális értelmiségieknél pragmatikusabb szocialisták számára a politikai tér ilyen átstrukturálása jó lehetőséget kínált a kommunista-állampárti múlt relativizálására, a politikai karanténból való kiszabadulásra és ezáltal a szavazatszerző potenciál növelésére. Az így kialakuló új kétpólusú politikai térben a Fidesz a másik irányba mozdult el, amivel maga is hozzájárult a politikai tér átrendeződéséhez (Enyedi 2004).

keresztény–konzervatív nemzeti

Mi motiválta a ballib heresztetikai manőver résztvevőit? Ezt az 1994-es választási eredményekből nem érthetjük meg, csak az 1990-esből. A baloldal és a liberálisok vereséget szenvedtek az első szavad választásokon, és irracionális félelem lett rajtuk úrrá, hogy nyomasztó, több választási ciklusra is előre-

vetíthető jobboldali fölény alakul ki.²⁰ A politikai értelmiség csoportjai közti ideológiai-kulturális ellentét politikai intenzitása felülírta az egyéb politikai preferenciákat (pl. pártok közti programtávolság, illetve pártok közti bal/jobbskálán mért távolság) és meghatározta a szabaddemokrata és szocialista politikusok preferenciarendezését. Azaz az 1994-es koalíciókötéskor a párvezetők nem a választási ígéretek vagy a programok közelsége, de nem is a választói vélemények alapján, hanem a baloldali-liberális értelmiségi csoportok politikai törekvéseit követve döntöttek a kormány alakulásáról.

A politikai tér átformálására irányuló stratégiai manőver eredményeként kialakult politikai teret a 3. ábra mutatja. A manőver racionalitását a szenvedélyes kisebbségek koalíciójának elmélete magyarázza (lásd erről alább a 7. táblázatot).

2. A nemzeti kártya jelgelése, és a Fidesz-MPP balos retorikai fordulata

Az 1994-es koalíciókötés nyomán kialakuló politikai tér tartósan, közel egy évtizedre meghatározta a pártok egymáshoz való viszonyát. A 2002-es választásokat követő években azonban a politikai tér némileg átalakult. A Fidesz retorikájában a hagyományos jobboldali ideológiai kontúrok elmosódottá váltak, miközben a szociális-, jóléti-, materiális kérdések nagyobb hangsúlyt kaptak a korábbiakhoz képest, azaz a fideszes retorika „balos” színezetet kapott. Ha van politikai esemény, amelyhez ez a fordulat köthető, akkor az a 2004. decemberi népszavazás a kettős állampolgárságról és a kórházak privatizációjának a megakadályozásáról. Ennek elemzésével fogom bemutatni a fideszes stratégiaváltás politikai racionalitását.

7. táblázat. Az állampolgári preferenciák megoszlása a 2004-es népszavazáson (a tényleges szavazási adatok alapján, százalékban)

		Kórházak köztulajdona			Összesen
		+	0	–	
Kettős állampolgárság	+	19	0	0	19
	0	0	63	0	63
	–	5	0	13	18
	Összesen	24	63	13	100

Forrás: saját számítások a népszavazási eredmények alapján: http://www.valasztas.hu/nepszav04/main_hu.html (letöltés dátuma 2009.02.18).

A 7. táblázat összesen sorai a népszavazás tényleges eredményét mutatják (a „0” a szavazástól való távolmaradást mutatja): a ténylegesen szavazók kis többséggel a kettős állampolgárság bevezetését támogatták, kétharmaduk elutasította a kórházak privatizációját, miközben nagy többségük távol maradt a szavazástól. Ha csak a kórházprivatizáció ellen szavaznak, az ellenzék (1 százalék híján²¹) megnyeri a népszavazást.

Tudjuk a kampány történetéből, hogy a kettős állampolgárság „nemzeti szolidaritás” táborát a kormánypártok a gazdasági idegenellenesség felkorbácsolásával gyengítették. A kettős állampolgárság ügyét ennek eredményeként a kampány végére sokan elutasították, mások ambivalenssé váltak és ezért távol maradtak a szavazástól. A kormánypárti kampány sikere nyomán a kettős állampolgárság kérdése – a táblázat adataiból jól láthatóan –, megosztotta a kórházprivatizáció ellenes tábor (24-ből csak 19-en támogatják a kettős állampolgárság kérdését is). Végeredményben, míg a szociális-jóléti-materiális dimenzióba tartozó kérdésben a privatizációt elutasító „balos” álláspont kétharmados többséget kapott, a jobboldal számára szimbolikus ügy elbukott.

Éppen ez adja a népszavazás utáni Fidesz-politika tematikai irányváltásának racionalitását. A párt ejti a vesztes „nemzeti kártyát”; a htm-ügy a népszavazást követő években háttérbe szorul retorikájában. Erősödik ezzel szemben a 2004-es nyerő kérdés, a kórházi-egészségügyi tematika, és abban a privatizáció-ellenes illetve a teljes „ingyenesség” fenntartását támogató irány. A kormány egészségügyi reformlépései ellen indított népszavazási kezdeményezés 2008-ban nagy sikert hoz az ellenzék számára. A 8. táblázatból látható, hogy az „ingyenes” (vagy állami) egészségügyi rendszer megőrzése olyan ügy, amely nemcsak nagyobb támogatást, mint elutasítást élvez, de amelyben hatalmas támogatási potenciál rejlik. 2008-ban, a négy évvel korábbihoz képest egészen más politikai helyzetben az ingyenesség mellett a támogatók száma és aránya jelentősen növelhető volt.

Úgy vélem, hogy a 2004-es népszavazás eredményeinek fenti elemzése racionális magyarázatot ad az utána következő fél évtized fideszes politikájára és hozzájárul annak megértéséhez. A 2008-as népszavazásban a Fidesz összekapcsolja a gazdasági populizmust és az őszöd óta hitelét veszített kormány(fő) megbüntetésének az ügyét. Ez egy olyan heresztetikai manőver, ami a párt számára nagy sikert hoz.

8. Táblázat. A 2004-es és a 2008-as népszavazás eredményei (kerekített adatok, százalékban)

	Támogatók	Távolmaradók	Ellenzők	Összesen
2004-es népszavazás				
Kettős állam-polgárság	19	63	18	100
Kórházak köztulajdonának megőrzése	24	63	13	100
2008-es népszavazás				
1. Kórházi napidíj eltörlése	42	50	8	100
2. vizitdíj eltörlése	41	50	9	100
3. Felsőoktatási tandíj eltörlése	41	50	9	100

Forrás: www.valasztas.hu (Letöltve: 2009. 02. 18.)

V. ÖSSZEGZÉS ÉS KONKLÚZIÓK

A politika természetes állapota – a TDE paradigmájában – az egyensúlytalanság. A politikai világ kaotikus: ezért nem teremthető meg a politikai igazi tudománya. Miként válik ez a kaotikus világ elviselhetővé, élhetővé? Egyrészt az intézmények, másrészt a politikai vezetők szerepe révén. A két megoldás nem egymást kizáró: mindkettő a manipuláció egy-egy formája. Az egyik, amire a szakirodalomban nagyobb hangsúlyt fektetnek, az intézmény-építés: az intézményi korlátok felállítása, amelyek segítségével stabilitás (egyensúly) teremthető. A másik, az irodalomban elhanyagoltabb, de írásomban fókuszba állított tényező, a politikai vezetők szerepe.

A politikai vezetés ebben a kontextusban egyet jelent a preferenciák illetve a preferenciák összegzési módja, a döntési helyzetek (olyan) manipulációjával, amely megváltoztatja a preferenciaösszegzés végeredményét. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy ez az „ára” a szavazási paradoxonok, az egyensúlytalanság feloldásának. A heresztetika elméletéből azt a következtetést vonhattuk le, hogy ha egy adott helyzetben exogén adottságnak tekintjük a szavazói preferenciaeloszlást, a politikai vezetők képesek lehetnek a döntési helyzetet olyan módon manipulálni, ami az egyéni preferenciák összegzése során más végeredményt ad. Politikai vezetés és manipuláció nélkül nincs kiút a szavazási paradoxonokból és az egyensúlytalanságból, nélkülük nem lehetséges koherens társadalmi döntés. Ez eddig összhangban van a riker-i heresztetika elfogadott értelmezésével. Munkámmal ezt az értelmezést próbáltam továbbgondolni és árnyalni, középpontba állítva a politikai vezetés szerepét. Az elemzés eredményei a következők voltak.

Először is láttuk, hogy Riker elméletéből ennél több is következik: a heresztetika ugyanis közvetve a preferenciákat is manipulálja (Riker 1983). Egyrészt, a politikai napirend és a döntési alternatívák manipulációja segítségével. Ez hatással van a preferenciák fontosságára (*salience*), és ebből adódóan azok *tartalma*, politikai jelentése is megváltozik. Másrészt a dimenziók manipulációjával, új értékelési dimenzió bevezetésével. A megítélés dimenziójának megváltoztatása más megvilágításba helyezi az ügyet, s ezáltal az ügygel kapcsolatos opciókat, s ilyen módon a preferenciák újrendezését éri el. Egy új politikai perspektíva megváltoztatja a preferenciák aktuális politikai jelentését. A heresztetika ezért egyaránt jelenti alternatívák és preferenciák manipulációját (v.ö. Körösenyi 2008, 169-170).²²

Másodszor, az előzőekből következik, hogy a riker-i heresztetika végső soron meghaladja a TDE azon előfeltevését, hogy az egyéni preferenciák ex ante adottak lennének. Bármilyen társadalmi preferenciarendezést is tekintünk adottnak, a politikai vezetők rivalizálásuk során a manipuláció egyes eszközeivel azok átalakítását, újrendezését érhetik el. Azaz, az állampolgári preferenciákat maga a politikai folyamat is alakítja, azok nem tekinthetők többé exogén tényezőkné.

Riker eredményeiből tudjuk, hogy a politikai vezetők olyan módon próbálják manipulálni a napirendet, a megítélés dimenzióját vagy másképpen egy-egy ügy „keretezését” (*framing*), hogy nagyobb támogatást érjenek el. Míg a napirend-formálás és napirend-manipuláció a támogatásszerzés eszköze, a paradoxonból való kiút, az egyensúlytalanság (ideiglenes) meghaladása a vezetés – nem szándékolt – mellékterméke. Harmadik, a politikai vezetés természetét megvilágító következtetésem ezért az, hogy hatékony politikai vezetés nélkül általában nem lehetséges koherens társadalmi döntés: ez adja a politikai vezetés társadalmi hasznosságát. A káosz, a ciklikusság meghaladása a vezetés eredménye, kettős értelemben is. Egyrészt a heresztetikát, azaz a politikai manipuláció eszköztárát (és a retorika hagyományos eszközét) alkalmazó politikai vezetők ideiglenes egyensúlyt teremthetnek. Másrészt értelmezhetővé teszik a politikát a hiányosan informált állampolgárok számára a kaotikus világban. Ez a *statecraft*, az államvezetés művészete.

Negyedszer, a fentiek a politikai vezetés és a politikai folyamat több további fontos vonására is rávilágítanak. Az egyik, hogy míg az intézményi korlátok felállítása olyan módon vezet ki a káoszból, hogy kiszámíthatóbbá teszi a politikai folyamatot, a politikai vezetésből hiányzik a kiszámíthatóság eleme. Sőt, a vezetők gyakran éppen kiszámíthatatlan helyzetek teremtésében érdekeltek. Az ellenzéki vagy vesztes pozícióban levő politikai vezetők ugyanis mindig érdekeltek a *status quo* felborításában. Ez a politikai vezetés másik fontos vonását mutatja: nevezetesen azt, hogy a politikai folyamat dinamikáját elsősorban a politikai vezetők közötti rivalizálás teremti meg (és nem a rövid távon nem, vagy alig változó állampolgári értékek, attitűdök, beállítottságok, amelyeket a TDE ráadásul exogén adottságnak tekint). A harmadik vonás, hogy az egyensúlytalanságnak a politikai vezetés révén történő meghaladása ezért mindig csak ideiglenes lehet. A politikai folyamat kiszámíthatatlanságnak csak a kartell, azaz a verseny oligopolista korlátozása szabhat határt.²³

Ötödször, a fentiek jelentősége nem korlátozódik a politikaelméletre. Írásom harmadik és negyedik részében bemutattam, hogy a heresztetika milyen lehetőségeket nyújt a hazai empirikus kutatások és a politikai elemzés számára.

Végül szeretnék visszautalni munkám tágabb irodalmi kontextusához. A RDE politikára történő alkalmazásának egy paradox következménye volt, hogy megtudhattuk: a politika „tudománya” nem létezik. A politikai folyamatról megszerezhető tudásunk egyensúlyi pont híján nélkülözi a prediktív erőt, ezért inkább jellemezhető a „lehangoló tudomány” metaforával. A RDE politikára való alkalmazása, és azon belül a politikai vezetés elemzése mégsem haszontalan vállalkozás. A riker-i heresztetika továbbgondolása visszavezet bennünket a klasszikus szerzőktől tanult bölcsességhöz: a politika a vezetés művészete.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozom Boda Zsoltnak és Szántó Zoltánnak írásom korábbi változatához fűzött megjegyzéseikért. A kutatást az OTKA támogatta (K 72656).
- ² Noha ez a normatív demokráciaelmélet szempontjából korántsem ad okot optimizmusra. Jelen munka azonban analitikus megközelítésű, amelyben legfeljebb esetenként utalok a következtetések normatív implikációira.
- ³ Ennek demokráciaelméleti szempontból súlyos ára van: az egyéni preferencia-rende- zés mani- pulálása a méltányos eljárás szabályainak, a választói autonómiának a megsértése. Minden- nek az a normatív implikációja, hogy a többségi döntésnek nincsen morális töltete, jelentése; azaz helyesebb procedurális értelemben felfognunk.
- ⁴ A racionális egyén preferenciarendezése teljes és tranzitív (Shepsle-Bonchek 1997, 25-6). A méltányos eljárás alapelveinek Arrow a következőket tekintette: 1. kollektív racionalitás; 2. tel- jesség; 3. Pareto-optimalitás; 4. a diktatúra hiánya; és 5. az irreleváns alternatívák független- sége (Shepsle-Bonchek 1997, 25-26, 64-67; Johnson 1999, 20; Arrow 1951). Híres *lehetetlenségi tételében* Arrow bebizonyította, hogy ezek a kívánatos tulajdonságok ellentmondások, mi- vel mindig találhatók olyan egyéni preferenciák, amelyek miatt megsérül e követelmények valamelyike.
- ⁵ A Condorcet-többség módszere: páronként hasonlítjuk össze az egyes alternatívákat, s amelyik többször nyer, az lesz a kollektív győztes (a kollektív döntés).
- ⁶ „Az egyensúly azt jelenti, hogy kiegyenlített állapot áll fenn az ellentétes erők között, vagy létezik egy nyugalmi állapot, melynek elérése után már semmi sem ösztönöz további válto- zásra” – írja például Johnson (1999, 29). A közgazdaságtan, a közösségi döntések elmélete és a játékelmélet több egyensúly, illetve optimum fogalmat ismer. A játékelméletben például „(e) gyensúlynak egy olyan állapotot tekintünk, ahol senkinek sem éri meg az adott stratégia- kombinációtól eltérnie.” (Mészáros 2003, 8). A leghíresebb talán a *Pareto-optimum* fogalma. Ezek szerint „(E)gy helyzet, elrendezés vagy elosztás csak akkor Pareto-optimális, ha nem le- hetséges olyan változás, mely egy vagy több egyént jobb helyzetbe hozna anélkül, hogy bárki is rosszabb helyzetbe kerülne” (Johnson 1999, 45). Az egyensúly-fogalmakban közös, hogy olyan állapotot jelölnek, amelytől az adott feltételek között már a szereplőknek (vagy azok többségének) nem érdeke eltérni.
- ⁷ A leginkább ambiciózus egyensúlyteória a közösségi döntések elméletének irodalmában James Buchanan és Gordon Tullock (1965) elmélete, amely a *Pareto-optimum* feltételeinek megfelelő politikai egyensúlyfogalmat keresett. Pareto-optimális döntés feltétele a résztvevők relatív konszenzusa – ami azonban elvileg is csak akkor lehetséges, ha eltekintünk a döntéshozatal költségeitől (Buchanan-Tullock 1965, 68). Márpedig a résztvevők minél nagyobb arányú egyet- értését írjuk elő, ez utóbbiak annál magasabbak: a konszenzuskényszer magas döntéshozatali költségei így szükségképpen lerontják a Pareto-optimális eredményt. Buchanan és Tullock elméletileg elegáns megoldása így a politikai egyensúly kérdésre nem ad választ, de rávilágít a közgazdaságtani és a politikai egyensúlyfogalom természetének különbségére.
- ⁸ Ha ez fennáll, akkor mindig létezik szavazási egyensúly (Stiglitz 2000, 188-190; Mueller 1984, 32).
- ⁹ Szemben Johnson (1999, 147) tézisével, aki azzal próbálja kisebbiteni a szavazási paradoxo- nok teoretikus jelentőségét, hogy a gyakorlatban ritkán fordulnak elő.
- ¹⁰ Többdimenziós politikai térben ugyanis még tranzitív és egycsúcsú egyéni preferenciák mellett is létre jöhet a *körköröség* (Rogowski 1981, 406-07). Az egyensúly hiányának játékelméleti ig- azolásáról lásd Csontos 1997, 561-565.
- ¹¹ Például egy megelőző szavazási fordulóban X és W között kell választani, vagy például az Alkotmánybíróság alkotmányellenesség miatt X-t kizárja a szavazás alternatívái közül.
- ¹² Az út-függőség lehetőséget teremt a szavazási eljárás – és így az eredmény – tudatos manipu- lációjára is (Riker 1983, 55-6), amivel elérhető mások szavazási alternatíváinak korlátozása.

- ¹³ Itt nem valódi egyensúlyi pontról, hanem mindig ideiglenes – intézményesen strukturált vagy a preferencia-aggregáció manipulációjával elért – egyensúlyról van szó.
- ¹⁴ A retorika, amely hagyományosan fontos eszköze a politikai preferenciák megváltoztatásának és a politikai többség létrehozásának, szintén tartalmazhat manipulatív elemeket. A retorika nem azonos a habermas-i vagy rawls-i értelemben vett deliberációval.
- ¹⁵ Ellentétbe az alternatívák korlátozása, amire jó hazai példa az EU-párti kartell létrehozása a parlamenti pártok által a 2003-as Unió csatlakozásáról szóló népszavazás előtt (Mike 2007).
- ¹⁶ Az SZDSZ bejelentette, hogy nem szavazza meg a 2009-es adótörvényeket. http://hvg.hu/gazdasag/20081111_adotorvenyek_vita.aspx (Letöltve: 2009. február 18.).
- ¹⁷ A hazai politikai diskurzus napirendjéről számos publikáció ismert, elsősorban Török Gábortól, illetve a Tóth Csaba-Török Gábor szerzőpárostól (lásd például Tóth-Török 2002, 9–44).
- ¹⁸ Lásd a „priming” és a „framing” eszközeinek alkalmazását, amelynek kiterjedt empirikus irodalma van. A fogalmakról bővebben lásd: Török 2005, 52–55.
- ¹⁹ Warren Magnus szenátor javaslata szűk értelemben véve új döntési opció, érvelésének módja azonban már az egész ügy megítélésének új dimenzióba helyezését jelenti.
- ²⁰ Lásd az 1989–1991-es évek politikai publicisztikájában például Szabó Miklós írásait.
- ²¹ Az igenek győzelméhez a relatív többség mellett a választójoggal rendelkező szavazók legalább 25 százalékának azonos szavazata is szükséges.
- ²² Noha a RDE és a TDE paradigmáján belül fogant, végeredményében aláássa e modellek előfeltevéseit és túlmutat rajtuk. A riker-i heresztetika értelmezéséről mást felfogást fejtett ki Meszerics Tamás (2008).
- ²³ Az oligopólium persze megint csak intézmény, még ha nem is közjogi értelemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arrow, K. 1951: *Social Choice and Individual Values*. John Wiley and Sons, New York.
- Barry, Norman 1989: *An Introduction to Modern Political Theory*, MacMillan.
- Bozókai András 2003: *Politikai pluralizmus Magyarországon*. Budapest, Századvég.
- Buchanan, James – Tullock, Gordon 1965: *The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press.
- Csontos László 1997: „A politika tanulmányozása és a közgazdaságtan”. *Közgazdasági Szemle*, XLIV. Évf. (július-augusztus) 557–568.
- Dahl, Robert 1956: *A Preface to Democratic Theory*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Downs, Anthony 1957: *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper.
- Enyedi Zsolt 2004: A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, Új folyam 33. (2004 / 3.) szám.
- Gutman, Amy 1993: „Democracy”, in Robert E. Goodin- Philip Pettit, eds, *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Blackwells, 411–421.o.
- Johnson, B. David, 1999: *A közösségi döntések elmélete*. Bp., Osiris.
- Körösényi András 2000: „Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség? Szocialista-szabaddemokrata koalíciókötés, 1994”. In: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Osiris kiadó, Budapest, 209–238.
- Körösényi András 2005: *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan.
- Körösényi András 2008: A felhatalmazásemélet védelmében. Válasz Meszerics Tamás kritikájára. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 160–174. o.
- Málik József Zoltán 2006: *Analitikus társadalomelmélet*. Budapest, Magánkiadás.

- Meszerics Tamás 2008: Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösényi András tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 147-160.
- Mészáros József 2003: *Játékelmélet*. Bp., Gondolat.
- Mike Károly 2007: „Egy konszenzus természetrajza. Hogyan léptünk be az Európai Unióba?” *Századvég*, 3. szám. 61-98.
- Mueller, C. Dennis 1984: „Public Choice: A Survey”, in James M. Buchanan and Robert D. Tollison (eds.): *The Theory of Public Choice-II*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 23-70.
- Nagel, Jack H. 1993: „Populism, Heresthetics and Political Stability”, *British Journal of Political Science*, 23, pp.139-75.
- Nagel, Jack H. 1998: „Social Choice is a Pluralitarian Democracy: The Politics of market Liberalization in New Zealand”, *British Journal of Political Science*, 28, 223-65.
- Olson, Mancur 1965, *The Logic of Collective Action*, 1965.
- Owen, David 2003: „Democracy”, in Richard Bellamy-Andrew Mason (eds.): *Political Concepts*. Manchester U.P. 2003. 105-117.o.
- Riker, H. William 1982: *Liberalism Against Populism*, W.H.Freeman and Company.
- Riker, H. William 1983: „Political Theory and the Art of Heresthetics”. In: Ada W. Finifter (ed.), *Political Science: The State of the Discipline*. The American Political Science Association, Washington, D.C., 1983. 47-67.o.
- Riker, H. William 1986: *The Art of Political Manipulation*. New haven and London: Yale U.P.
- Rogowski, Ronald 1981: „Representation in Political Theory and in Law”, *Ethics* 91 (April 1981): 395-430.o.
- Shepsle, Kenneth A.- Mark S. Bonchek 1997: *Analyzing Politics. Rationality, Behavior, and Institutions*. W.W.Norton & Company, New York and London.
- Stiglitz, Joseph E. 2000: *A kormányzati szektor gazdaságtana*, KJK-Kerszöv, Budapest.
- Szűcs Zoltán Gábor 2008: *A Rendszerváltás „Antalli Pillanata”. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban, 1989,1993*. PhD értekezés. ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Tóth Csaba-Török Gábor 2002: *Politika és Kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választások előtt*. Budapest, Századvég.
- Török Gábor 2005: *A politikai napirend*. Budapest, Akadémiai.